

რეზიუმე

სტატიის მიზანია განხილულია XII საუკუნის ფულის ტრიალის ძირითადი მომენტები და ამისათვის გამოყენებულია რუსთაველის პოემა. უნინარეს ყოვლისა აღნიშნულია, რომ რუსთაველის ეპოქაში საქართველოს გააჩნია ფულის რეგლამენტირებული სისტემა. ფეოდალური სახელმწიფო თვითონ ჭრის ფულს, განსაზღვრავს ლითონს, რომლისგანაც უნდა მოიჭრას ფული, ანესებს ფულის ერთეულს, ფასებს მაშტაბს, განსაზღვრავს წმინდა ლითონისა და ლიგატურის ნონას. ყურადღება გამახვილებულია XI საუკუნისა და XII საუკუნის პირველ ნახევრის ფულის ტრიალის ზოგიერთ მოვლენაზე. კერძოდ დეტალურად არის ახსნილი დავით აღმაშენებლის მიერ გატარებული სამონეტო რეფორმა, რომელაც საქართველო ეკონომიკურად ააყვავა.

* * * * *

ფული არის ღირებულების საყოველთაო ეკვივალენტი ყველა საქონლისათვის. იგი საქონელია, მაგრამ განსაკუთრებული საქონელი, საქონელთა საქონელი, რომელიც გამოიყენება ყველა დანარჩენი საქონლის ღირებულების გასაზომად. ფულის როლში შეიძლება გამოვიდეს ყველაფერი, რასაც ფულის ფუნქციის შესრულება შეუძლია. ამიტომ ფულის არსში გარკვევისათვის გვჭირდება ისეთი ფულის ფუნქციის ცოდნა როგორც არის ფული როგორც მიმოქცევის საშუალება.

პროცესი რომელიც მიმდინარეობს საქონლის ფულად გადაქცევისა და ფულის საქონლად გადაქცევისას, როდესაც ფული მყიდველის ხელიდან გადადის გამყიდველის ხელში და ასე განუწყვეტლად იმყოფება ბრუნვაში, შეიძლება იწოდოს როგორც ფულის მიმოქცევა, ასევე ფულის ბრუნვა. ჩვენ კი ამ პროცესს მოვიხსენიებთ როგორც ფულის „ტრიალი“. ამით პატივს მივაგებთ გამოჩენილ მეცნიერ ნიკოლოზ ქოიავას და მისი კვლევებზე დაყრდნობით განვიხილავთ ფულის ტრიალს რუსთაველის ეპოქის საქართველოში.

თავდაპირველად უნდა ავღნიშნოთ, რომ ფულს საქართველოში ძველად საფასე ეწოდებოდა, XV ს.-დან — ფლური. ფულს ჭრიდნენ ოქროს, ვერცხლისა და სპილენძის ლითონისგან და შესაბამისად, მოჭრილ მონეტებს სხვადასხვა დასახელება ჰქონდა: ოქრო, ვერცხლი, სპილენძი ან მასალის ფერის მიხედვით: წითელი, თეთრი და შავი. გარდა ამისა, სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სახელწოდების მონეტებიც არსებობდა. ცნობილი არ არის რუსთაველის ეპოქის დროინდელი არცერთი ქართული ოქროს მონეტა, არც პირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება მისი არსებობის შესახებ, უცხოური ოქროს ფულების

ამსახველი ტერმინები კი შემონახულია წერილობით ძეგლებში.

ცნობილი მკვლევარი ნიკოლოზ ქოიავა ამახვილებს ყურადღებას შოთა რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსანზე“. რადგანაც ეს უკანასკნელი გამოქვეყნდა XII-XIII საუკუნის მიჯნაზე. ჩვენს ვხედვით უაღრესად საინტერესო მოვლენებს საქართველოს ფულის ტრიალის დარგში. პოემაში მოხსენიებული ტერმინები საშუალებას გვაძლევს წარმოგვანაშეგვეყენოთ XII-XIII საუკუნეში საქართველოში არსებული ფულის რეგლამენტირებულ სისტემაზე.

ის ასაბუთებს იმ ფაქტს, რომ არცერთ საკანონმდებლო აქტს, რომელიც ეხებოდა ფულის რეგლამენტაციას ჩვენამდე არ მოუღწევია და სწორედ ამიტომ დაგვრჩა ვიმსჯელოთ მხოლოდ მონეტებისა და წერილობითი ძეგლების შესწავლის საფუძველზე.

ერთ-ერთი უცხოური ოქროს ფულის აღმნიშვნელი ტერმინი „პერპერა“ მოხსენიებულია „ვეფხისტყაოსანში“:

„უხვად გასცემს საბოძვარსა, საჭურჭლესა ანაკიდსა,

პერპერასა დაფანტულსა ზედა სცვეთდეს, ვითა ხიდსა“.

მკვლევარი თ. დონდუა პერპერას ადარებს (დრაჰკანი პერპერა, პერპერატი, პელპელი) ბიზანტიური ოქროს მონეტას ჰიპერპირონს, ჩაღმაღებული ფორმის, რომლის მოჭრაც უკავშირდება ალექსი I კომნენოსის (1081-1118 წწ.) დაახლ. 1082 წლის სამონეტო რეფორმას. ეს ტერმინი უაღრესად გავრავარებულს ნიშნავს და განმედილ ოქროს შეესაბამება, ქართულ წყაროებში — სიგელებში, ალაპებში, ანდერძებში მოიხსენიება XI ს.-ის 80-90-იანი წლების შემდეგ.

ამრიგად სწორედ ეს უკანასკნელი ტრიალებდა მაშინდელ საქართველოში სხვა ფულებთან ერთად, როგორცაა:

— „ვეფხისტყაოსანში“ მოხსენიებული ოქროს ფულის აღმნიშვნელი სხვა ტერმინი- „დრაჰკანი“:

„ხარაჯი დასდევს, შეჰკვეთეს დრაჰკანი ასჯერ ასია“;

„შესამოსელი შემოსეს დრაჰკნისა ბევრ-ათასისა“.

ბიზანტიური ოქროს ფული დრაჰკანი (მოხდა ოქროს მონეტის ტერმინის ნატურალიზაცია — დარეჰკანი, ე.ი. დარიოსის) საქართველოში შემოვიდა XI ს.-ში, მოქმედებდა XII-XIII ს.ს.-შიც, აღინიშნებოდა ტერმინებით: დრაჰკანი კოსტანტინატი, დრაჰკანი დუკატი, დრაჰკანი ბოტინატი, ბიზანტიის კეისრების სახელების მიხედვით, მოხსენიებულია ქართულ წყაროებში.

რუსთაველის ეპოქის საქართველოში ოქროს ფულს აღნიშნავდნენ სხვა ტერმინითაც — „წითელი“. „ვეფხისტყაოსანში“ ეს ტერმინი ორჯერაა მოხსენ-

ებული:

“ასიათასი წითელი შენ ქრთამად შეიწირეო”;

“სამოცი ლიტრა წითელი აწონით, არ ნაკლული-თა”.

ქართულ მწერლობაში კი ეს ტერმინი მხოლოდ ერთხელ გვხვდება, ჟამთააღმწერლის თხზულების მიხედვით, ქართველმა მეომრებმა „წითლითა ოქროთა განტენეს უნაგირნი, კურტანნი და ხმლების ქარ-ქაშებიო“.

პოემაში ოქროს ფულის დასახელებული ტერმინების გარდა, მოხსენიებულია ოქროც:

“ქრთამი შენ გქონდეს შენია, შენი ოქრო შენვე დაგრჩეს”.

ცნობილია, რომ საქართველოში V ს.-დან დავით აღმაშენებლამდე ვერცხლის საფასე — არაბული ვერცხლის დირჰემი ანუ დრამა მოქმედებდა, დავით აღმაშენებელმა კი სპილენძის ნიშნები შემოიღო და მას შემდეგ, თამარ მეფისა და ლაშაგიორგის დროს ვერცხლის საფასე არ მოჭრილა. ამის შესახებ ცნობებს გვანცდის თ. ლომოური.

რუსთაველის ეპოქაში დრამა ეწოდებოდა სპილენძის წესიერი ჭედის მონეტებს და დრაჰკანთან და პერპერასთან შედარებით მცირე ღირებულების ფულს აღნიშნავდა (წესიერ მონეტას ჰქონდა ერთ-ნაირი წონა და მოყვანილობა, ალებმიცემობის დროს გადიოდა თვლით, არანესიერი კი - წონით). ერთი დრაჰკანი უდრიდა ათ-თორმეტ დრამას.

“ვეფხისტყაოსანში” ტერმინი დრამა ფულის მნიშვნელობით ხუთჯერ გვხვდება. მათგან სამჯერ ფულის უკნინეს ერთეულს აღნიშნავს:

“ჩემია მკვიდრი მამული, არ მივცემ არცა დრამასა”;

“უხვად გასცეს საბოძვარი, მარგალიტი, ვითა დრამა”.

XI ს.-დან საქართველოში შემოდის ვერცხლის ფულისთვის ტერმინი თეთრი, მოხსენიებულია სიგელებში და საისტორიო თხზულებებში, მაგრამ “ვეფხისტყაოსანში” ეს ტერმინი არ გვხვდება.

მონეტაზე გამოყვანილი სახეები და ზედწერილები გვაძლევს მრავალ მნიშვნელოვან ცნობას: მონეტის მომჭრელისა და სახელმწიფოს დასახელებას, თარიღებს და ა.შ. ამ მხრივ საყურადღებოა თამარ მეფის დროს უწესოდ მოჭრილი სპილენძის მონეტა, რომელიც მიხ. ბარათაშვილის კოლექციაში შედიოდა. მონეტის შუბლზე გამოსახულია ხუთი ნახევარწრისგან შემდგარ ფიგურიან ჩარჩოში მოთავსებული სამი ასომთავრული ნიშანი “თრდ” (სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით: თამარი—დავითი, თამარ დედოფალი ან თამარ დიდი), წარწერის ზემოთ მომცრო ჯვარია. მონეტის ზურგზე, მთელ არეზე გაბნეულია მსხვილი წერტილები.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული მონეტის ზურგის გამოსახულების სიმბოლიკა გაშიფრული არ არის. საქართველოში სხვადასხვა დროს არსებული არანესიერი მონეტები, ე.წ. ფიგურიანი ცალეები თევზის, ნალის, ფრინველის და სხვათა ფორმით, აგრეთვე უძველესი ადგილობრივი თუ უცხოური

მონეტის ნიმუშები ხარის, ლომის, ბუს, ელვის, ცეცხლისა და სხვათა გამოსახულებით, სამეცნიერო ლიტერატურაში დაკავშირებულია ადგილობრივ ღვთაებებთან. აღნიშნულის გათვალისწინებით, ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ ჩვენთვის საინტერესო მონეტის სიმბოლიკა მითოლოგიურია მისი დანიშნული ზურგის ვეფხვის ტყავთან მსგავსების გამო. რწმენა—წარმოდგენებით, ვეფხვის ტყავი ნაყოფიერების ქალღვთაების სიმბოლოა, რომელიც ამავე დროს წარმოადგენს ქალღვთაების რჩეულის, მონადირის // მეფის, ქურუმის სამოსელს.

უფრო კონკრეტულად კი – გამოსახულებას მითოლოგიურთან ერთად ისტორიული ახსნაც მოეძებნება. კერძოდ, მონეტის დანიშნული ზურგი წარმოადგენს ერთის მხრივ, თამარ მეფის, როგორც ნაყოფიერების ქალღვთაების სიმბოლოს, რის გამოც, სავარაუდოა, რომ მონეტა მოიჭრა თამარ მეფის ორსულობის ან მემკვიდრის გაჩენის აღსანიშნავად, რაც აადვილებს მონეტის დათარიღებასა და შუბლის გამოსახულების “თრდ”-ს წაკითხვას მხოლოდ ასე — თამარი-დავითი (თამარ მეფემ მემკვიდრე მხოლოდ დავით სოსლანზე დაქორწინების შემდეგ გააჩინა), მეორეს მხრივ, თამარ მეფის, როგორც ნაყოფიერების ქალღვთაებისა და დავით სოსლანის, როგორც ქალღვთაების რჩეულის ერთიან (მთლიან) სიმბოლოს,

მსგავსად “ვეფხისტყაოსნის” მთავარი გმირის ტარიელის ვეფხისტყავის სამოსელის სიმბოლოსი, რომელშიც გაერთიანებულია ნესტანდარეჯანისა და ტარიელის სახეები. იმდენად, რამდენადაც სამ მოვლენას: თამარ მეფისა და დავით სოსლანის ქორწინება – მემკვიდრის გაჩენას, მონეტის მოჭრასა და “ვეფხისტყაოსნის” შექმნას აკავშირებთ საერთო სიმბოლო და ისტორიული მონაკვეთი, ვვარაუდობთ, რომ მონეტის შექმნის ფარული მიზანი იყო “ვეფხისტყაოსნის” შექმნის აღნიშვნა და შესაბამისად, მისი ავტორის დიდება.

ამრიგად, ერთი უწესოდ მოჭრილი სპილენძის მონეტა ისეთ საიდუმლო ცნობას შეიცავს, რაც მათიანებში არ არის მოცემული.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ფ. ბროდელი - ყოველდღიურობის სტრუქტურა, თავი 7,,,ფული“
2. ნ. ქოიავა, ფულის ტრიალი რუსთაველის ეპოქის საქართველოში., 89-110 გვ., 1938 წ.;
3. გ. დუნდუა, საქართველოს სამონეტო განძები, თბ., 1979
4. ნ. ჯავახიშვილი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ბონები, თბ., 1998
5. თ. ლომოური, ფულის მიმოქცევის ისტორიისათვის შუა საუკუნეების საქართველოში, რედ. თ. ქუთელია, თბ., 2005